

²⁵ Деменко Л. М. Зібрання «Періодичні видання до 1917 р.» у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського / Людмила Деменко // Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника: історія і сучасність: доп. та повідомл. Міжнар. наук. конф., Львів, 28–30 жовтня, 2010 р. / відп. ред. М. М. Романюк; НАН України, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника. – Львів, 2010. – С. 534–538.

УДК 659.125:094”17”

Олена Железняк,

мол. наук. співробітник НБУВ

ХУДОЖНЄ ОФОРМЛЕННЯ ПОЧАЇВСЬКИХ КИРИЛИЧНИХ ВИДАНЬ XVIII ст.

В статті аналізуються особливості художнього оздоблення почаївських кирилических видань XVIII ст.: заставок, гравюр (дереворізів, мідеритів), форт, кінцівок, ініціалів, виливних прикрас тощо.

Ключові слова: почаївська друкарня, кирилическі видання XVIII ст.

Друкарня Успенської Почаївської Лаври – одного з найдавніших монастирів на землях Волині – була важливим осередком книгодрукування й відіграла значну роль у розвитку української гравюри. У 1731 році почаївські ченці-василіани уклали два контракти із сокальськими ремісниками «гісарями» Шлеймовичем і Людковичем, а також Іваном Доликевичем на виготовлення літер різного письма. У 1733 р. Почаївська друкарня одержала королівський привілей на друкування книг. Першими друками були аркушеві видання (проскомідійні таблиці, пастирські послання, гравюри Почаївської ікони Богородиці) [9, с. 11]. Із самого початку існування друкарні було залучено чимало досвідчених майстрів до оформлення друків. Найплідніше працювали гравери Йосиф (30-ті роки), Йосиф Гочемський (40–60-ті роки) і Адам Гочемський (70–80-ті роки). До окремих видань робили гравюри Андрій Голота, Іоїль, Іван, Мануїл, Федір Стрельбицький, монограмісти ІО та ОГ. На замовлення почаївських друкарів працювали також львівські гравери Іван Филипович і Георгій Вишловський [3, с. 238].

Необхідно зазначити, що до питання художнього оформлення почаївських видань зверталось багато дослідників. Вперше найбільш повні відомості про почаївських граверів зустрічаються у праці Д. О. Ровинського «Русские граверы и их произведения с 1564 года до основания Академии художеств» [12]. Глибокий аналіз діяльності Почаївської друкарні, її ролі в розвитку української культури подається у працях І. І. Огієнка «Історія українського друкарства» та «Фортеця православ'я на Волині – Свята Почаївська Лавра» [8]. А у передмові до «Каталогу стародруків, виданих на Україні» Я. П. Запаско та Я. Д. Ісаєвич відзначають органічне поєднання

поліграфічних, зображальних і декоративних елементів, що слугували зразками для почаївських друкарів та граверів у XVIII ст. [4, Кн. 2, ч. 1. – с. 11–12.]. Відомий дослідник стародруків С. І. Маслов у своїй праці «Українська друкована книга XVI–XVIII ст.» початком діяльності Почаївської друкарні називає 1732 рік і наголошує на поширенні «ритування на дереві та міді» [7]. В окремому розділі ґрунтовної праці Я. Д. Ісаєвича «Українське книговидання» приділяється увага історії Почаївської друкарні як важливого центру книгодрукування на Волині, детально аналізується репертуар видань кириличного і латинського друку [5]. Висвітленню особливостей художнього оздоблення видань друкарні Почаївської лаври присвячено ґрунтовний розділ у монографії Я. П. Запаса «Мистецтво книги на Україні в XVI–XVIII ст.» [3]. Дослідник української книги також зазначає, що «почаївські друкарі багато дбали про поліграфічне і художнє оформлення своїх видань». Вагомим дослідженням, що поглиблює розуміння художнього оздоблення давньої української друкованої книги, в тому числі і почаївських стародруків, є монографія Д. В. Степовика, присвячена еволюції образної системи української графіки XVI–XVIII ст. [13]. Вагомим дослідженням художнього оформлення українських друків є монографія Г. Н. Логвина «З глибин гравюри українських стародруків. XVI–XVIII ст.» [6].

Основною метою дослідження є книгознавчий аналіз особливостей художнього доробку майстрів-граверів у почаївських виданнях з колекції Відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Художнє оформлення друкарської продукції має кілька завдань: 1) практичне (за допомогою друкарського оформлення полегшується процес читання, орієнтації в надрукованому тексті); 2) інформаційне (через зображальні елементи інформує читача про видання, друкарню, допомагає в розумінні тексту та змісту книги); 3) естетичне (привертає увагу до книжки як до витвору мистецтва). Унікальність художнього оздоблення почаївських видань дає змогу дослідникам-книгознавцям легко їх атрибутувати за гравюрами, заставками, фортами та кінцівками [2]. Ці друкарські прикраси належать до найкращих надбань українського книжкового мистецтва XVIII ст. Вже у перших виданнях Почаївської друкарні дотримано усталеної української традиції в художньому оздобленні книг. Усі елементи – титул, гравюра на звороті титульного аркуша, ілюстрації в тексті, заставки, кінцівки, ініціали, виливні орнаментальні прикраси – збережені як обов'язкові елементи більшості кирилических почаївських видань.

Традиційно більшість друків XVIII ст. починалися з форти – гравійованого титульного аркуша із вихідними даними, якому почаївські видавці приділяли особливу увагу. Багату творчу фантазію та майстерність почаївських граверів засвідчують різні за композиційною будовою та сюжетом титульні аркуші. До першого книжкового видання друкарні – Службника – було створено два заголовні аркуші. Один із них, позначений 1734 р., – дереворіз роботи Йосифа – представника доби бароко, другий, датований 1735 р., – мідерит кременецького майстра Андрія Голоти. Титульна сторінка гравера Йосифа приваблює новизною композиції. Оригінальність та винахідливість майстра полягає в тому, що звичну книжкову прикрасу – бароковий картуш, який доти був у заставках, кінцівках, фронтисписних композиціях, він переніс на титул. Ця форта також використана у виданні «Вослідования праздником» 1742 р. Друга форта – роботи Андрія Голоти – це перший мідерит в почаївських виданнях, проте вражає високий професіоналізм: митець легко та невимушено моделює форму форти. Зображення на форті відповідає назві книги та відтворює сцену Літургії – у вівтарі над престолом зображено троє святих – Іоанн Златоуст, Григорій Двоеслов, Василій Великий. В почаївських стародруках це єдиний твір Андрія Голоти, надзвичайно талановитого українського митця-гравера. Майстер дереворізів Йосиф значно збагатив схему «тріумфальної арки» зображеннями монограми імені Ісуса Христа та «Трійці на хмарах», царя Давида, погруддя святих, пишно декорованих медальйонів, декоративних орнаментальних мотивів і надав титулу книги урочистої репрезентативності. У форті до видання «Гора почаївська» (1742 р., титул датований 1735 р.) вміло використано малюнок картуша, перевитого акантовим листям, а композиція титулів Мінеї святкової та Псалтиря 1737 р. мають вигляд архітектурної арки із сюжетними медальйонами. Оздоблення цього титула часто повторюється в подальших почаївських виданнях [3, с. 240]. Високою художньою досконалістю виділяється гравюра на титульному аркуші Службника 1755 р. із підписом гравера Йосифа. У цій прикрасі особливо приваблює витончений малюнок трьох святих, поданих над бароковим картушем. Це один з найбільш мистецьких творів плідного почаївського майстра Йосифа.

Кілька високохудожніх та вишуканих форт середини XVIII ст. належать Йосифу Гочемському, зокрема форта до видання Трійці цвітної 1747 р. Ця барокова рамка зображена у вигляді арки з античними колонами. Над аркою зображена Трійця, ліворуч та праворуч біблійні події – Воскресіння та Вознесіння Ісуса Христа; в нижній частині форти – вхід Господа в Єрусалим, Тайна Вечеря, Розп'яття. Ще одна цікава форта Йосифа

Гочемського у виданнях Мінеї святкової та загальної 1757 р. та Октоїха 1758 р. – широка рамка з текстом заголовка видання у невеликому полі «аркового отвору». Ліворуч та праворуч медальйони із зображенням Небесних Сил безплотних, святителів, пророків та преподобних. На центральній вісі композиції розташовані зображення двох сцен: «Коронування Богородиці» – угорі, й «Вознесіння Богородиці» – унизу.

У композиції форти Апостола 1759 р. простежується збільшення барокових елементів. Вигнутий профільований фронтон арки із монограмою «ІХС» у сьйві прикрашений «скульптурою» херувима і букетами квітів у вазах. Обабіч фронтону – апостоли Петро з ключами від Царства небесного та Павло з мечем, зображення яких нагадують скульптури на фасадах костьолів. У медальйонах зображені апостоли Лука, Іаков, Іоанн та Іуда.

Форте на титульному аркуші видання Євангелія 1759 р. – високомистецький твір, зразок графічного оформлення, яке достойно представляє вагомість та зміст книги. Рамка традиційно зображена у вигляді архітектурно-скульптурного ансамблю. У площині аркового отвору зображено Бога-Отця на хмарах і голуба – символ Святого Духу. Ліворуч – Ісус Христос із благословляючою десницею, праворуч – Богородиця. В нижній частині форте зображені чотири євангелісти із відповідними їм символами – янгол, лев, бик та орел.

Наприкінці XVIII ст. оригінальні титульні сторінки трапляються рідко. Почаївські видання все частіше містять передруки попередніх композицій. Наприклад, до почаївського Псалтиря 1789 р. скопійовано титульний аркуш гравера А. Козачківського з київського Псалтиря 1728 р., а до почаївської Біблії 1798 р. запозичено заголовну сторінку з київського видання 1758 р. (майстерну копію зробив один із найкращих почаївських граверів кінця XVIII ст. Федір Стрільбицький).

Окрім гравійованих форте титульні аркуші почаївських видань часто обрамлювалися рамочками із виливних прикрас. Також у художньому оформленні титульної сторінки почаївські майстри часто практикували гравійовані зображення-мідерити, що розміщувалися між рядками заголовка та відповідали змісту певної книги. Саме так виконано титули видань Тріоді пісної 1767 р. (зображення зухвалого фарисея та смиренного митаря, що кається); Тріоді цвітної 1768 р. (в центрі – Трійця, ліворуч та праворуч – біблійні сюжети із земного життя Ісуса Христа); Октоїха 1774 р., Мінеї святкової й загальної 1777 р. (коронація Богородиці), Службника 1765, 1778 рр. (зображення трьох святителів – Василя Великого, Григорія Двоєслова та Іоанна Златоустого); Євангелія 1771 р. (книга, яку тримають

символічні істоти – ангел, орел, бик та лев), Требник 1786 р. (Ісус Христос в оточенні херувимів, що символізують сім таїнств) та ін. Переважно більшість таких гравюр було виконано провідними майстрами почаївської школи – братами Адамом та Йосифом Гочемськими [3, с. 241–142]. Введення цього нового композиційного вирішення титульного аркуша – поєднання заголовку книги з ілюстрацією і відмова від традиційного «архітектурного титулу», остаточний перехід до техніки мідериту засвідчує прагнення почаївських майстрів активно впроваджувати в оздоблення української книги тенденції західноєвропейського бароко і рококо.

Невід’ємним елементом художнього оздоблення почаївських друків є заставки. Окрім виконання естетичної функції, заставка відокремлювала розділи в книзі. Заставки друкувалися як із кліше, котрі замовлялися для конкретного видання, так і з існуючих запасів, та переважно мали традиційну прямокутну форму. Відомо понад 200 кліше, із яких відбивали заставки в почаївській друкарні. В більшості заставок сюжетне зображення поєднане із рослинним орнаментом: «Розп’яття» (Мінея 1737 р.; Возслідование... євхаристії 1741 р.; Часослов 1760 р.; Мінея 1761 р.), «Різдво Ісуса Христа» (Псалтир 1763 р.), «Воздвиження хреста» (Псалтир 1763 р.), «Покрова Богородиці» (Псалтир 1763 р.), «Обрізання Ісуса Христа» (Псалтир 1763 р.), «Благовіщення» (Псалтир 1763 р.), «Хрещення» (Псалтир 1763 р.), «Поклоніння пастухів» (Євангеліє 1759 р.), «Взяття Христа під варту» (Часослов 1760 р.), «Христос перед Каяфою» (Часослов 1760 р.), «Христос перед Пілатом» (Часослов 1760 р.), «Покладання в труну» (Часослов 1760 р.), «Різдво Богоматері» (Мінея святкова й загальна 1777 р.), «Тайна вечеря» (Псалтир 1737 р.), «Вхід до Єрусалиму» (Псалтир 1750 р.), «Поклоніння Немовляті Христу» (Псалтир 1750 р.) тощо. Серед сюжетних заставок привертають увагу твори Йосипа Гочемського до Євангелія 1759 р., в яких між орнаментальним оточенням і сюжетним середником межі нечіткі, через що вони сприймаються як єдина сюжетно-декоративна цілісність. Натомість у заставках монограміста «ІМ» до Часослова 1760 р. середник із сюжетною сценою чітко окреслено [6, с. 107]. Проте досить часто зустрічаються сюжетні заставки без орнаментальних прикрас із зображенням біблійних сцен: «Вознесіння Богородиці» (Мінея 1737 р.), апостоли (Апостол 1759 р.; Часослов 1760 р.), «Воскресіння Христа» (Євангеліє 1759 р.). Більшість заставок належать почаївському граверу, що підписувався ініціалами «ІМ». З другої половини XVIII ст. в почаївській друкарні набувають поширення рокайлеві заставки. В почаївських друках часто використовувалися заставки, в яких смисловим центром є певний образ або символ (Бог-Отець; Почаївська ікона Богородиці; Мойсей із

скрижальями; монограма «IX»). Старообрядницькі почаївські видання мають заставки, стилістично схожі на заставки московських дониконівських видань («Пандекти» 1795 р.; «Тактикон» 1795 р.; «Собрания краткие науки» 1782, 1783 pp.; Псалтир 1783, 1786 pp.).

Почаївські майстри багато уваги приділяли ілюстративному наповненню видань. Техніка виконання гравюр – сиєнографія та мідерит. Вже у виданні Службника 1735 р. на звороті титульного аркуша бачимо гравюру-дереворіз майстра Йосифа – Почаївську ікону Божої Матері, що була дуже популярною в почаївських виданнях. Іконографічний тип цієї гравюри та ікони однаковий – це широко розповсюджений в Україні образ Богородиці Умиління. В почаївських друках відомо шість кліше із зображенням Почаївської ікони Богородиці. Гравійоване зображення цієї ікони є у виданнях Службника 1735 р., Псалтиря 1737 р., Мінеї святкової й загальної 1737 р., Псалтиря 1742 р., Тріоді Пісної 1744 р., Псалтиря 1750 р., Псалтиря 1763 р., Мінеї святкової й загальної 1777 р. тощо. Гравюри Йосифа, які були надруковані в перших виданнях Службників (1734–1735), а потім у подальших виданнях цієї книги, відзначаються своєрідним трактуванням. Традиційні зображення творців Літургії Іоанна Златоустого, Василя Великого та Григорія Двоєслова нагадують скульптури: святилі зображені на невисоких п'єдесталах і мають вигляд виразних скульптурних силуетів. Серед ілюстрацій, виконаних гравером Йосифом також вирізняється складною композиційною будовою дереворіз «Різдво Богородиці» (Службник 1744 р.) в якому розкрився талант майстра, який трактує важливу біблійну подію – народження Діви Марії – як побутову сцену. Складною та вишуканою композиційною режисурою відзначається гравюра «Благовіщення» в якій гравер Йосиф досягає емоційної виразності. Діва Марія зображена ліворуч, поклавши ліву руку до грудей, а праву – на розгорнуту книгу, що символізує пророцтво Ісаї про народження Спасителя. Праворуч від Марії зображено архангела Гавриїла, який простягає Її лілею, вказуючи на небо правою рукою.

Зовсім інші мідерити Йосифа Гочемського – більш багатомовні та експресивні, а дереворити трохи лаконічніші, витримані в спокійних тонах. Творчість цього майстра займає помітне місце в історії української графіки. Текстові ілюстрації Тріоді цвітної 1747 р., виконані цим майстром в техніці мідериту, прикрашають окремі розділи книги і розташовані в такому порядку: «Воскресіння Лазаря», «Вхід до Єрусалима», «Йосиф приймає братів», «Мудрі і нерозумні діви», «Ісус Христос у домі Симона фарисея», «Тайна вечеря», «Голгофа», «Зняття з хреста», «Воскресіння Ісуса Христа», «Явлення Христа апостолу Фомі», «Жони-мироносиці біля

гробу Господнього», «Зцілення розслабленого в Силоамській купелі», «Христос і самарянка», «Зцілення незрячого», «Вознесіння Христа», «Явлення Ісуса Христа Петру Олександрійському», «Зішестя Святого Духа на апостолів», «Собор усіх святих». Варті особливої уваги мідеритні ілюстрації до невеликого за форматом Молитвослова 1755 р. (гравери Й. Гочемський та І. Филипович). На деяких з них бачимо мотиви сільського пейзажу з плетеними тинами, деревами та виноградниками [3, с. 243].

Популярною гравюрою в почаївських друках є «Розп'яття» – відомо понад десять кліше із цим зображенням. Найбільш часто «Розп'яття» трапляється в таких виданнях: Службник 1735, 1744, 1755, 1778 pp.; Тріодь цвітна 1747 р.; «Образ примирення» 1756 р.; Молитвослов 1763 р.; Літургія Іоанна Златоустого 1765 р. тощо. З-поміж інших гравюр хотілося б виділити зображення «Розп'яття з предстоячими» у виданні Службника 1778 р. Тут Адам Гочемський кардинально змінює стиль у зображенні сцени – Страждання Спасителя на хресті, Богородиця із сумом та болем дивиться на Сина, Марія Магдалина упала до Його ніг, а апостол Іоанн жестом звертається до Бога Отця. Темні грозові хмари підкреслюють трагізм зображеної сцени. Гравюри Федора Стрільбицького «Апостоли Петро і Павло» та «Вознесіння Богородиці» не випадають зі стилістики інших ілюстрацій. Символічний зміст визначає композиційна будова гравюри «Апостоли Петро і Павло». У центрі вертикального за форматом аркуша на передньому плані символічне зображення гори із відбитком стопи Богоматері, по боках апостоли Петро і Павло тримають модель Успенського собору Почаївської лаври у променях голуба – символа Святого Духу.

Тематичний діапазон ілюстрацій почаївських видань надзвичайно широкий. Найчастіше можемо бачити образ Богоматері і святих, композиції на біблійні сюжети. Образи святих євангелістів та апостолів прикрашають такі видання, як Октоїх 1758 р., Апостол 1759 р., Євангеліє 1759, 1768, 1771, 1780 pp. та інші. Євангелісти зображені за роботою, в інтер'єрі або на природі, зі своїми символами або без них. Євангеліст Лука часто змальований в момент роботи над портретом Богоматері з Немовлям. Апостоли зображені переважно на повний зріст, на тлі пейзажу. Зображення Богородиці наявне в таких виданнях: Службник 1744 р. «Різдво», Мінея 1737 р. «Введення до храму», Євангеліє 1759 р. «Благовіщення», Мінея 1737 р. «Поклоніння Немовляті», Службник 1757 р. «Успіння», Службник 1744 р. «Вознесіння» та ін. Житійний цикл Христа представлений традиційним набором євангельських сюжетів: «Різдво» Службник 1744, 1791 pp., «Поклоніння пастухів» Євангеліє 1759 р., Мінея 1759 р., «Хрещення» Мінея» 1777 р., «Стрітіння» Службник 1744 р., «Несення

хреста» Мінея 1737 р., «Розп'яття» Тріодь цвітна 1747 р., «Воскресіння» Службник 1744 р. та ін.

Зображення гербів – традиція в українському друкарстві. Герб єпископа луцького та острозького Сильвестра Лубинецького-Рудницького представлено лише в одному виданні – Службник 1735 р. Цей єпископський герб, ймовірно, виконав гравер Йосиф.

Ініціали – відбиті з кліше заголовні літери – найдавніший елемент різновиду мініатюрної художньої прикраси. Найбільш колоритні художні ініціали можемо знайти в почаївських виданнях бачимо у виданнях Службника 1735, 1755 рр., Псалтиря 1737, 1750, 1763 рр., Євангелії 1759 р. Почаївські ініціали, хоча й створені на взірць художніх ініціалів київських видань XVII–XVIII ст., проте мають свої риси – гарне кириличне накреслення літер, за тло виступають орнаментальні візерунки, скомпановані переважно з пагінців виноградної лози, або сюжетні, часто багатофігурні малюнки релігійного, символічного чи побутового змісту. Привертає увагу композиційна винахідливість граверів, які кожного разу знаходять нові варіанти прикрас для однієї літери.

Одним із найпоширеніших художньо-декоративних елементів стародрукованої книги є кінцівка, що вражає різноманітністю форм, розмірів та символіки. В почаївській друкарні було виготовлено близько 150 дощок для відбиття кінцівок. У переважній більшості кінцівки мали такі ж мотиви, що й заставки, передусім це стосується рокайлевих композицій. Як і заставки, зустрічаються кінцівки із зображеннями символів і монограм у медальйонах або безпосередньо вміщені в центр декоративної композиції з рослинного орнаменту. Часто в ролі кінцівки виступає віньєтка (фр. vignette – прикраса в книзі, що являє собою невелику орнаментальну композицію, як правило з рослинними мотивами, часто фантастичного змісту). Найчастіше трапляються віньєтки у вигляді рослинного орнаменту в стилі бароко – переплетених між собою гілочок, листочків та грон винограду. В середині віньєток часто трапляються медальйони із монограмами: «ІХС» Псалтир 1763 р., Часослов 1760 р., Службник 1755 р., Тріодь Цвітна 1768 р., Воследование погрибения иноческого 1778 р., Акафісти 1793 р., «ІХ» Євангеліє 1759 р., «ІН» Часослов 1760 р., Псалтир 1750 р., «Магія» «Образ примиренія...» 1756 р., «Вослідования... євхаристії» 1757 р., Євангеліє 1759 р., Часослов 1760 р., Ірмологіон 1766 р., Службник 1778 р. Часто у віньєтка на фоні воріт зображувався грізний маскарон (Псалтир 1737, 1763 рр., Мінея 1737 р.). Нетрадиційним для кінцівок українських стародруків є зображення ваз та кошків із плодами, овочами та квітами (Тріодь цвітна 1747 р., Псалтир 1763 р., Євангеліє 1759 р., Мінея

1761 р., «Богословіє нравоучительное» 1779 р.). Деякі кінцівки, в яких малюнок плодів і квітів наближається до реалістичного зображення, трактовані живо й безпосередньо, відчутний вплив народного мистецтва. Зображення легких картушів у квітковому обрамленні, ангелів, що тримають чашу із Святими Дарами, голівок херувимів – типові мотиви багатьох кінцівок другої половини XVIII ст. Своєрідні хіба що плетінчасті барокові мотиви, які набули в почаївських друках з середини XVIII ст. значного поширення.

Популярна в книгах XVI–XVIII ст. декоративна в'язь не набула поширення в почаївських друках, і була використана лише у кількох виданнях: Службнику 1735 р. та Псалтирі 1750 р.

Унікальним елементом мініатюрного художнього оздоблення в почаївських друках є рамки для друкованих маргіналій, що використані в кількох виданнях: Апостол 1759 р., Євангеліє 1759 р., старообрядницьких виданнях Псалтиря 1783 і 1786 рр. та ін. Окрім естетичної функції ці рамки звертали увагу читача на деякі важливі маргіналії.

До художнього оздоблення умовно можна віднести печатки, що означали дозвіл на друк (Тріодь цвітна 1747 р., Требник 1741 р., «Богословіє нравоучительное...» 1779 та 1793 рр., «Образ примеренія...» 1756 р.) та зображення Євхаристичного Агнця (чотирикутна частка, що виймається із просфори під час проскомідії) («Богословіє нравоучительное...» 1786 р.).

Також для естетичного оформлення видань застосовувалася друкарська орнаментика – виливні прикраси. В почаївських виданнях такі художні мініатюри вражають своєю різноманітністю форм та композицій. Зокрема, виливні прикраси часто обрамлювали титульні аркуші, колонтитули, виступали в ролі заставок та кінцівок, розділяючи між собою текст.

Потужним книгодрукарським осередком XVIII ст. був Почаїв, який за мистецьким рівнем своїх видань міг порівнятися лише із друкарнею Києво-Печерської лаври. Почаївські стародруки рясніють яскравими сюжетними гравюрами та заставками, де відтворено елементи побуту, архітектури того часу. Художнє оздоблення почаївських кириличних видань вирізняється поєднанням українських національних традицій, органічно пов'язаних з першими друкованими книгами, з активним використанням граверами здобутків західноєвропейського мистецтва XVII–XVIII ст.

Список використаних джерел

1. Бочковська В. Г. Каталог видань Почаївського та Унівського монастирів XVIII–XX ст. з колекції Музею книги і друкарства України / В. Г. Бочковська,

Л. В. Хауха, В. А. Адамович. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 360 с.

2. Гусева А. А. Идентификация экземпляров украинских изданий кирилловского шрифта второй половины XVI–XVIII вв. : метод. Рекомендации / А. А. Гусева. – М. : РГБ, 1997. – 140 с. – Работа с редкими и ценными изданиями (книжными памятниками).

3. Запаско Я. П. Мистецтво книги на Україні / Я. П. Запаско. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1971. – 311 с.

4. Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні: в 2-х кн., 3-х ч. / Яким Запаско, Ярослав Ісаєвич. – Л. : Вища школа, – 1984. – Кн. 2, ч. 1–2.

5. Ісаєвич Я. Д. Українські монастирські друкарні Правобережжя: Унів і Почаїв // Я. Д. Ісаєвич. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Л. : Світ, 2002. – С. 276–285.

6. Логвин Г. Н. З глибин гравюри українських стародруків. XVI–XVIII ст. / Г. Н. Логвин. – К. : Дніпро, 1990. – С. 106–110.

7. Маслов С. І. Українська друкована книга XVI–XVIII вв. / С. І. Маслов. – К. : ДВУ, 1925. – С. 16–18.

8. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Історія українського друкарства / І. Огієнко. – Л., 1925; Передрук. – К., – 1994. – С. 217–230.

9. Попов П. М. Ксилографічні дошки Лаврського музею / П. М. Попов. – К., 1927 – С. 10–12.

10. Попов П. М. Матеріали до словника українських граверів / П. М. Попов. – К., 1926. – 141 с.

11. Ровинский Д. А. Подробный словарь русских граверов XVI–XIX веков / Д. А. Ровинский. – СПб., 1895. – Т. 1–2.

12. Ровинский Д. А. Русские граверы и их произведения с 1564 года до основания Академии художеств. – М., 1870. – С. 130, 185, 315.

13. Степовик Д. В. Українська графіка XVI–XVIII століть. Еволюція образної системи / Д. В. Степовик. – К. : Наук. думка, 1982. – 332 с.

УДК 094.5:655.11

Наталія Заболотна,

старш. наук. співробітник НБУВ,

канд. філол. наук

МАРГІНАЛІЇ ТА ВИДАВНИЧІ ОПРАВИ СТАРОДРУКІВ – ДОДАТКОВІ ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДРУКАРЕНЬ

Маргіналії (покрайні записи) й видавничі оправи почаївських кирилических стародруків є додатковими джерелами до вивчення історії Почаївської друкарні й історії друкарень XVIII ст. Маргіналії можуть містити відомості про купівлю книжок безпосередньо в друкарні, ціни на такі книжки, навіть інформацію про осіб, чия діяльність була пов'язана з друкарнею. Видавничі оправи свідчать про рівень розвитку палітурної справи в друкарнях XVIII ст. Вага цих свідчень зростає у тих випадках, коли не збереглися архівні матеріали, що в повній мірі стосуються друкарні Почаївського Успенського монастиря XVIII ст.

Ключові слова: додаткові джерела до вивчення історії друкарень, маргіналії (покрайні записи), видавничі оправи, Друкарня Почаївського Успенського монастиря, кирилическі стародруки XVIII ст.

Вивчення історії діяльності друкарень XV–XVIII ст. має спиратися на різноманітні джерела, детальний перелік видів і їхній аналіз представлено у праці Я. Ісаєвича «Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми» (Л., 2002).

Предметами цієї статті обрано два, на перший погляд, цілком різні пласти – маргіналії, або ж покрайні записи, та видавничі оправи. Проте насправді такий вибір цілком виправданий, адже обидва ці комплекси дають додаткову інформацію про історію друкарні, в цьому разі – про діяльність Друкарні Почаївського Успенського монастиря о. василіян у XVIII ст. Джерельною базою для дослідження стали почаївські кирилическі стародруки з фондів відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ, аналізований матеріал був здобутий *de visu* в ході здійснення попримірникових описів цих пам'яток для друкованого наукового каталогу.

Через те, що архів Почаївської друкарні XVIII ст. не зберігся, для досліджень діяльності друкарні цього періоду зростає вага будь-яких